

Elav vaimuelu laste- ja noortekirjanduses

Pisitasa süveneb eesti lastekirjandust lugedes tunne, et ju on kaasaja keskmises vanuses lapse elu täiskasvanu jaoks nii hoomamatu, et seda ei ole võimalik sõnul seletada ega kirjas kirjeldada. Mudilase argipäev on küll alates varvastest kuni koogiküpsetamiseni üksikasjalikult kirjas. Noore inimese kergemeelsest elust kirjutatakse raskemeelseid lugusid. Aga mis sinna vahepeale jääb?

Kas on põhjus selles, et 5.-6. klassi lapsed hakkavad pisitasa lugemisest ära jääma, nende köitmiseks peab autor väga huvitavat lugu jutustama, ja seda on paljude arust mingit argielulist asja ajades raskem saavutada. Vaimude peale võib kirjanik kindel olla – võta neid üks kuni kaks tükki, lase neil põneva sündmusteahelaga algust teha ning lugeja huvikonksu otsa haakida ja siis on juba hea lastekamba tegutsemisesest juttu edasi veeretada. Lugejat tõmbab seletamatute nähtuste poole, kelle puhul liigne seletamine asjaloo ära rikub, aga teatud traditsiooni järgimine ning loogika ära kulub.

Vaimu elu teemat ärgitas üles võtma kaks “Noorsooromaani” sarjas ilmunud raamatut – Reeli Reinausi „Mõistatus lossivaremetes“ ja Kersti Kivirüüdi „Okultismiklubi“. Viimasest saame kella kolme paiku autorilt eneselt lähemalt kuulda. No mis nendes siis nii erilist on, küsib hea kuulaja. Vaimolendeid on ju meie omamaine lastekirjandus täis – Pervikust ja tema Mustast Mungast kuni Henno Käoni, kes ei saanud ühtki raamatut nii kirjutatud, et mõni vaim sinna sisse tükkinud poleks. No jaa, aga tegemist on ka puhtakujuliste kunstmuinasjuttudega, kus niisugused tegeliskid üpris tavapärased.

Nimetatud kahes raamatus on aga keskmises vanuses lapsed keset argipäeva silmitsi tavatute nähtustega, millele autor ei võta raamatu lõpus reaaleelist seletust anda. Olid vaimud ja asi ants!

Kui silmas pidada tõika, et tõlkekirjanduse kaudu on kõikvõimalikku vaimlist seltskonda laste lugemislauale kuhjade kaupa laekunud, siis on isegi üllatav, et meil see tendents nii tagasihoidlikult järgimist leiab ja meie vaimud oma liistude juurde jäävad, kui nii võib öelda. Ehk siis neid ei panda elama pereelu, nad ei tiku lapstegelastega verbaalselt kontakteeruma ega emotsionaalset sidet looma, neid ei isikustata surmajärgses eksistentsis üleliia ja nad tõmbuvad kohe, kui nende ülesanne täidetud, tagasi. Tundub, et nende ilmumine ja tegutsemine ei ole laste maailmapilti suuremat muutnud. Lapsed võtavad vaime nõ

looduse loomuliku osana, ega tee neist erilist numbrit, nad isegi ei karda kummitusi eriti.

Alustaks õige kaugemalt ja vaataks, miks autor vaimudest-tontidest-kodukäijatest kirjutab ja millise rolli neile (kunstmuinasjutus) annab. Vaimud raamatu tegelastena võivad olla **eesmärk** ja võivad olla **vahend**. Ehk siis eesmärk on rääkida (enamasti lustakat ja tiba närvekõditavat) tondijuttu (Edgar Valter), ja vahend on taolist tegelast mängu võttes mõnd olulist asja lastele hõlpsamalt-huvitavamalt selgeks teha (Peter Abraham „Koolitont“) või on tont vahendiks, et tõmmata käima põnev sündmusteahel.

Vaim tuuakse mägu **kaunistava lisandina, aga ka koomilise pea- või kõrvaltegelasena, vaimu roll võib seisneda lugeja lõbustamises, eelnaistekates meele lahutamises, aga talle võib anda ka pedagoogilise rolli, tema abiga on võimalik lapsele rääkida eelarvamustest ja stamparusaamadest, vaim võib jutustada lastele tähtsatest asjadest, aga ka vaimudele olulisest, ärgitades nii empaatiavõime arengut, lõppeks võib vaim olla kogu loos võltsing, fabritseeritud mingil hämaraks jääval või valgust kartval põhjusel.**

Vaim võib olla puhtal kujul **kaunistavaks lisandiks**. Rowling paigutab Sigatüüka nõia- ja võlukunstkooli suurema seltskonna vaime, kes kõik rahumeelselt ja ennast reaalsusest mitte segada lastes omi asju ajavad, kui nüüd poltergeist Peevs vast välja arvata, kes on nagu kõmuajakirjanik alati uudissündmuste keskmes oma kommentaaridega. Peaaegu peata Nick on Harry Potteri ja ta sõpradega heades suhetes, mäuguv Myrtel on kõigega ja kõigiga sama rahulolematu kui oma elu ajal, ometi aitab ta kas tahtes või tahtmata peategelastel nende eesmäärke saavutada. Tänu nii ühele kui teisele saab üksjagu nalja.

Henno Käo „Väike rüütel Rikardo“ on sunnitud korterit kummitusega jagama. Mis on tõega ebamugav nagu mingi ühisköögi värk ühiskorteris. Ometi on vaim raamatu jaoks kaunistav detail.

Vaim võib olla **koomiline pea- või kõrvaltegelane**. Muumipapa memuaarides on tegemist ühe nõrganärvilise tondiga, kes tahab, et teda tõsiselt võetaks – unustatud kondid ja jubedus irvitab oma kollase lõustaga kadunud saare kohal ja nii edasi. Sama probleem on ka Oscar Wilde „Canterwille’ lossi vaimul“. Kui laps nii ühest kui teisest loeb, naerda saab, siis võtab see tema hirme kummituste ees kindlasti väiksemaks.

Vaimuilma sukeldumise valib kirjanik selleks, et oma **lugejat lõbustada**. Seda teeb Edgar Valter oma kolmes kunstnik Kukkel ja Kummi-Susanna-Amanda loos, mis on kui sketšikogumikud. Mõnd asja pannakse ikka südamele ka. Vanameister on neis lugudes oma kunstnikukontseptsiooni tunnistanud ja abstraktsele kunstile keelt näidanud – Kummi fantaasiamaaling vihmausside laulupidu pälvib võhikute heakskiidu. Kummitused aitavad kurja karistada ja viskavad niisama vigurit.

Vaimule võib anda **pedagoogilise rolli**. Ehk siis panna ta autori sõnumit kandma. Peter Abrahami jutustuse „Koolitont“ peategelane Carola on rüblik, kelle käitumine ja õppeedukus jätvavad soovida. Ta unistab sellest, et keegi tema asemel ebaseeldivates tundides käiks. Luiskeloo tulemusel kutsub ta ellu tondi, tont võtab tema keha üle ja hakkabki tundides käima. Kusjuures on tegemist täieliku oivikuga! Carola ent naudib kehatuna täielikku vabadust, mis ei tundugi enam nii ihaldusväärne. Kui pärast ohtraid sekeldusi asjad jälle paika saavad, tõdeb tüdruk, et nii tore on inimene olla, koolitunnid on küll elu pahupool, aga elu läheks ka väga igavaks, kui seda pahupoolt poleks. Niisiis selline selge moraal lõpulehekülgedel. Tont aga jääb kooli elama ja lahendab keldris ajaviiteks mate ülesandeid.

Kirjanik saab vaimude, kummituste, kuradikest ja nõidade kujutamiseiga kõnelda sellisel olulisel teemal, nagu see, et **maailm ei ole ühene**. Me kõik oleme erinevad ja igaühte peaks tema erisuses respektierima, mitte lähtuma **eelarvamustest ja stamparusaamadest**. Ottfried Preussler kirjutas väikesest nõiast, väikesest kummitusest, väikesest vetevaimust. Wolfgang Hohlbein aga väikesest kuradikesest. Küll on kena lugeda, kui hääd sõbrad neist inimlastele said. Paradoks on selles, et oma maailmas olid nad erandid, friigid, tõrjutud... sõprus inimesega ja head teod rikkusid nende renomeed omade hulgas veelgi...

Autor võib valida oma teose peategelaseks vaimu ja rääkida **laste jaoks tähtsatel teemadel**. Henno Käo „Väike kahvatu kummitus“ jutustab üksinduse käes kannatavast kartlikust kummitusest, kes lõpuks vapra teo teeb ning seeläbi sõbra leiab.

Võib võtta terve vaimuperekonna, selle pere muredesse sisse elada ja rääkida **vaimudele tähtsatest asjadest** nagu oma kodu säilitamine näiteks. Sellest kirjutab Linda Pitt raamatus „Võluwitz ja tulus tonditeatmik“. Siin peab kummitustepere ilmutama leidlikkust, et päästa oma kodu lammutamisest. Vähe sellest, nad kujundavad sellest viietärni, õigemini viiefantoomi hotelli. Järelelus ei ole küll kombeks inimestega

sõbrustada, ometi on see ühise eesmärgi saavutamiseks oluline. Kes säilitab töö, kes kodu.

Vaimolendite abil aetakse põnevaks nii mõnigi **eelnaistekas**. Jenny Carroli „Varjuriik“ pakub varianti, et keegi peale mõne üksiku inimese vaime ei näe. See pole mingi privileeg ega lust ja lõbu, nagu arvata võiks. Vastupidi. Need üksikud peavad aitama kummitustel rahu leida. Ega siis maa peale ilmaasjata jõlkuma ei jääda, mingi võlg, lõpetamata tegu on neid sundimas. No ja see, kes vaime näeb, nendega suhelda saab, peab neid edasi aitama, mis ei ole üks lihtis töö. No ja kui säälse ilma asukast tüdrukule silmarõõm sugeneb, siis....

Serge Brussolo kirjeldab oma raamatusarjas „Peggy-Sue ja vaimud“ samalaadset olukorda – vaime näeb ainult üks tüdruk ja see on tema jaoks nii ebameeldiv kui ka ohtlik. Siin tahaks täpsemalt teada, kas midagi pole äkki tõlkes kaduma läinud. Need vaimud käituvad vägagi ebatraditsiooniliselt. Esiteks nad justkui polekski kellegi järelelu. Nad lihtsalt on. Ja eesmärk on neil inimestele karistamatult kurja teha. Omast arust nalja visates. Justkui mingid kiuslikud pisideemonid. Või haldjatest nadikaelad „Ohtlikus armsas“. Originaalis nimetatakse neid fantoomideks – ei tea, mis sorti jeekimit see sõna prantslase jaoks tähistab.

Tondid võivad olla ka puhtal kujul **fabritseeritud**. Adam Bahdaj „Kolivaheaeg vaimudega“ just sellise põneva loo esitabki. Esialgu tõsiseltvõetav tondikas muutub krimilooks, kus pahategelikud täiskasvanud voodilinate lehvides vanadest varemest inimesi eemale peletavad, et seda paika siis varastatud kraami peidikuna pruukida. Naiivikud nad ju olid. Taoline asi tõmbab nagu magnetiga poisikesi ninapidi ligi, salapäraseid asju uurima.

Minu põlvkonna noorpõlves teistsuguseid vaimulugusid ilukirjanduses polnudki. Kui kummitus mängu toodi, siis hiljemalt raamatu lõpuks oli selge aru käes, kes või mis sellise mulje tegelikult jättis. Üldiselt soositud materialistliku maailmapildiga läks see ju hästi kokku, teistsuguseid lugusid poleks vast lastekirjanduse toimetus trükkigi lubanud. Pole siin mingit nooremale rahvale kärbeste päheajamist vaja! Ei saa salata, üks teadmine, et tontlikel nähtustel on sageli proosaline algpõhjus, võttis tondikartust vähemaks küll.

Seetõttu ongi Reinausi ja Kivirüüdi raamatud siinkõneleja jaoks eristuvad, koguni harjumatud. Vaimud on olemas, tegutsevad ja kaovad orbiidilt, kui asi aetud. „Asi“ on aga üpriski asine – ikka peidetud varandus (ja tasumata jäänud ülekohtus).

Keskmises vanuses lastele on viimasel ajal ilmunud kolm lugu, milles kirjanik kutsub vaimud välja ja paneb oma kasuks tööle, et saada üks äraütlemata põnev jutt. Kõigis kolmes kujutatakse laste mõtestatud ja sihipärast ühistegevust.

“Minu esimese raamatu” sarjas anti 2008. a välja Reeli Reinausi „Saladuslik päevik“, „Noorsooromaani” sarjas ilmus mullu sama autori „Mõistatus lossivaremetes“ ja Kersti Kivirüüdi „Okultismiklubi“. Viimase tegelaste vanus on täpselt määratud – nad käivad Vana-Kuuste mõisakooli 8. klassis. Reinausi mõlema raamatu tegelased tunduvad nooremad olevat. Kahes viimases raamatus keskendutakse varanduse otsingule, „Saladuslikus päevikus“ on vaja musta maagiat kasutades tuua reaalsusesse vaimuderiki kinni jäänud nõiatüdruku vaim. Üllatus-üllatus, koos täiesti käegakatsutava kehaga.

Kõigis kolmes raamatus tegutseb lastekamp nagu mullu ja muiste. Nad ei ehmu, kui on vaja öiseid luureretki sooritada või raamatukogus tuhnida. Kambas on poisid-tüdrukud läbisegi head semud. Südameasju eriti ei aeta, Okultismiklubis veidi siiski ja saladuslikus päevikus vihjamisi. Seiklusjutule kohaselt jäetakse tundlemine kõrvale. Autoritel on õnnestunud luua tükki mitu meeldejäävat karakterit. Okultismiklubis semulik ja sensitiivne gooti tüdruk Fränki; Tristan, kes on enesekeskne ja mõtlematu hurmur; positiivne, aga sugugi mitte verevaene Viktor jne. Päevikust jäi meelde humoorikas ja hooliv-arukas Kaspar. Mõistatuses on lapsed rohkem ühetasased, nagu neid paraku meil viimasel ajal lastekirjanduses kujutatakse.

Vaimud tõmbavad sündmusteahela käima nagu muruniiduki. Mõistatuses nad suuremat ei sekku, näitavad paar peitaarde kohta kätte ja tõmbavad uttu, mille moodi energiakogumid nad õigupoolest on. Neid polnud vaja spetsiaalselt välja kutsuda. Nagu kellavärk käisid nad kohal igal täiskuu neljapäeva öösel. Eesmärk tundub olevat neil iga hinna eest oma peitvarast ometi kord lahti saada. Lastel on rohkem kemplemist maiste jõududega ehk siis libaarheoloogidega. Ometi uurivad nad usinasti välja, kes need kodanikud on, kes teispoolsuses rahu ei saa.

Okultismiklubis on vaimolendeid samuti tükki mitu. Nemad aga soostuvad ka suhtlema. Annabeli esiema laseb end alleele kutsuda ja katsub nõu anda. Viktor (nagu selgub, on poiss muistse Sinimägede kuninga taaskehastus) hõikab grianniidide ammusurnud pääliku vaimule tolle iirikeelse jutu pääle privet ja salvestab esialgu arusaamatu sõnumi. Grianniidide pääliku vaim tahab tagasi kunagi mõisahärra poolt leitud ja

ära viidud krooni, et see oma järeletulijale ehk siis Viktorile anda. Vaim pole pahatahtlik, aga krooni puttuda ei luba, kohe saadab õnnetuse kaela – kurjadest penidest välgunooleni.

Mingi vaimline jõud vedib Annabelli lehmaketiga teelt eemale võssa ja jätab tunnelis Viktori põsele punetava riivamisjälje – aga see ainuke loomuldasa pahatahtlik jõud jäi autoril selgelt määratlemata, kas tõesti mõisahärra Augusti lolliks läinud vaim? Kuid ei, pigem hüppelaud järgmise osani. Kui Annabelli esiema ikka aeg-ajalt alleelt läbi astus, siis iirlaste äratamiseks läks vaja kolmekordset kutsumist, mida õpetaja Erika paha aimamata iiri laulukest ümisesdes kivikalme juures ka tegi. Nii et selles raamatus on vaimudega kemplemist küll ja veel.

Päevikus on ainukeseks vaimuks Saara – nõiaõpilane, kellele nõiatembud polnud teps mitte jõukohased ja kes on vaimuilma kinni jäänud. Tema suhtub inimestesse muidugi hästi, sest nende võimuses on tüdruk ära päästa. Korra ilmub ka Saara vanaema vaim, tema on nüüd tegelikult täitsa surnud, ja annab lastele nõu ning abistava unevile. Pahategelike vaimolendite rollis astub ette vanapaha ise. Selleks, et vaim end ilmutaks, on vaja vaid päevikut lugeda ja plaani pidada, kuidas edasi talitada.

Päris selge, et lapsed ei soovi oma avastatud saladusi täiskasvanutega jagada. Eks kardeta ka ju väljanaermist ja ärakeelamist. Päevikus hoiatavad mitmed täiskasvanud lapsi, et nood musta maagiaga ei tegeleks. Mõistatuses teatab Tanel otse: „Ma ka tegelikult ei tahaks, et teised kaevavad või et keegi õpetab mind.“ (lk.159). Okultismiklubis hoiab nooruke ajalooõpetaja Erika lastel silma peal, aga mis täiskasvanu temagi....

Autorite kirja pandud lõpplahendused on rahuldustpakkuvad. Saara tuleb reaalsusesse, nii lossivaremetest kui kivikalmost leitakse varandus. Mõistatuses on rohkem kriminaalset kui vaimlist, Okultismiklubis rohkem vaimudega sehkendamist ja päevikus maagiat algajaile.

Mõni asi tundub täiskasvanud ja seega ülearetatud kriitikameelele pentsik ka. Mõistatuses on see laste hulljulgeus. Ei no, normaalne, et öösel varemetesse hiilitakse. Aga et vaimule üksipäini järgneda sõandatakse, on juba märkimisväärne.

Okultismiklubis tundub veidravõitu see, et vaimud materiaalseid esemeid kasutavad. Kõik vaimudesse puutuv peaks olema ju illusioon. Nad ei suuda materiaalselt kuidagi mõjutada, nii kõneldakse, aga illusioone luua küll. Ja seega sahmib segaduses kodanik ise nii palju ringi, et tõmbab

enesele midagi kaela või kukub või saab muul moel viga... Aga siin vehib kuri vaim lehmaketiga ja lohistab Annabelli teadmata eesmärgil teadmata suunas. Samas materialiseerub kusagilt kolme kodaraga ratas, võtab Viktori enda kanda ja sõidutab poisi punktist A punkti B eesmärgiga näidata talle pihta pandud krooni asupaika. Pelgalt kujutluspilt ratta peal kükitavast noormehest, kes ehtsa märulifilmi kangelas kombel tavatust olukorrast mitte väljagi ei tee ja pärast juhtunut piltlikult püksipõlved puhtaks ja seitli sirgu lööb, on tiba koomiline. No ja see, et põnevuse loomisel tuleb väljamaised vaimolendid mängu tuua...kas tõesti on peenem ja põnevam? Kas tõesti eesti vanema vaim ja varandus ja neimahimu pole nii põnevad kui iiri oma?

Päeviku puhul on küsitavusi veelgi rohkem. Tuletan meelde, et täiskasvanu jaoks, mitte lapslugejale. Tegelased arutavad, kui vana võiks nõiatüdruk olla ja leiavad, et nende vanaemade vanune. Kuulge, tänaste eelteismeliste vanaemad on kasinasti kuuskümmend või olgu, kuuskümmend kopikatega! Nende plikapõlv langeb sõja-aastatesse või sõjajärgsesse aega. Raske on ette kujutada sel ajal tegutsevat nõida, olgugi et Saaremaal, kes ravib maagia abil, mitte varesele valu ja paneme teehe peale meetodil. Sama raske on ette kujutada, et sel ajal gooti tähtedega päevikusse kirjutada pusiti. Autorist oleks kavalam olnud võtta tegelased kesk- või koguni muinasajast.

Ja siis see lugu kehaga! Vaim jäi Saarel vaimude ilma kinni ning vanaema toimetas sinna ka keha. Et Saara saaks pärast riitust ihulikult ilmuda. Kas see keha oli siis kusagil nagu Lumivalgeke klaaskirstus? Piisanuks ka lihtsalt teabest, et Saara materialiseerus, kui riitus edukalt sooritatud. Mis seal seletada! Saara võttis sujuvalt koolis ja perekonnas koha sisse, tal oli õpilaspilet ja puha. Seda seletab autor sellega, et lapsed läksid riituse abil minevikku ja muutsid ebateadlikult seal olevikku – asi, mille eest fantasy-kirjanikud igal puhul hoiatavad – nii ei tehta! Mälu muutmine olnuks, no imelik on seda sõna muinasjutulise loo puhul pruukida, loogilisem. Päevikus on Saara äkisti Kerttu ja Kaspari õde, on seda ka nende vanemate arust sünnist saati. Ka õpetaja mäletab tüdrukut oma õpilasena. Ainult kamp ise ja punt klassikaaslaste teab, kuidas asjalood tegelikult on. Ja Saarale peab kõigest ja kõigist rääkima, et ta vahele ei jääks. Väga segane. Seletamistele vaatamata.

Autorid on folkloorihuvilised, teemat uurinud ja sellealaseid tarkusi jutu sisse põiminud. Ometi ka uurituga vabalt ümber käinud. Mida kogu selle pika jutu otsade kokkutõmbamiseks öelda?

Poola TV teleteatri juht J. Koenig on öelnud: „Mitte-sotsiaalne teater ei ole lihtsalt võimalik. Isegi kui teater tõukub sotsiaalsusest, tahab tegeleda puhta kunstiga, on see ikkagi sotsiaalne nähtus.“ Kas võime sama öelda realismi ja vaimliste teemade kohta kirjanduses?

Reinausi ja Kivirüüdi raamatutes on üks äraütlemata veart sõnum sees – mõlemad autori ärgitavad huvituma ajaloost, muistenditest, ammu elanud isikutest, õhutavad lugema vanu dokumente, raamatuid, uurima omal käel kodukandis asuvaid muistiseid, pärandkultuuri objekte, nende ajalugu, omaenese perekonna sugupuud. Kui nii hüval eesmärgil tuuakse mängu paar toimivat tonti, siis lasku aga käia. Nende loodud vaimline seltskond stimuleerib meie noorte vaimuelu.